

Andrzej Mazur

Model wychowania harcerskiego w świetle ocen instruktorów ZHP

Przegląd Socjologiczny Sociological Review 18, 111-127

1964

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANDRZEJ MAZUR — ŁÓDŹ

MODEL WYCHOWANIA HARCERSKIEGO W ŚWIETLE OCEN INSTRUKTORÓW ZHP

Treść. Problem badań. — Model wychowania harcerskiego: jego elementy niekontrowersyjne i kontrowersyjne. Model wychowania a cel wychowawczy. — Budowa kwestionariusza. Przebieg badań i ocena zebranego materiału. — Ocena elementów modelu wychowania harcerskiego. — Orientacje wychowawcze a oceny elementów modelu wychowawczego. — Podsumowanie.

PROBLEM BADAŃ

Problematyka niniejszego artykułu dotyczy modelu wychowawczego. Określenie to nie wyznacza jeszcze kierunku badań; możemy na przykład poszukiwać „modeli wychowania” typowych dla pewnych kultur czy kategorii społecznych¹; możemy dokonywać porównawczej analizy różnych „modeli propagandowych”²; możemy wreszcie, wychodząc od modeli formułowanych instytucjonalnie, a zatem stanowiących zespół norm obowiązujących w określonej zbiorowości i mających na celu kształtowanie określonych postaw, opinii i zachowań, poszukiwać w tej zbiorowości stopnia identyfikacji z modelem lub z jego poszczególnymi elementami.

O ten ostatni problem chodzi właśnie w artykule. Punktem wyjścia omawianych badań jest model określony ideowo-wychowawczymi założeniami Związku Harcerstwa Polskiego. Objęcie tymi badaniami właśnie ZHP ma, jak się wydaje, znaczenie specjalne.

1° Jako ruch dziecięcy ZHP ma pozycję monopolistyczną. Zakłada ona konieczność uniwersalnego charakteru modelu wychowawczego. Rozumiem przez to, iż kładzie się w tym modelu akcent na wszystkie możliwe sfery wychowania: polityczną, obywatelską, uspołeczniającą, mo-

¹ Rezultatem takiego postępowania badawczego może być np. „model dobrego dziecka w rodzinie robotniczej”; por. A. Kłoskowska, *Badanie modelu rodziny w łódzkim środowisku robotniczym*, „Przegląd Socjologiczny”, T. XIV/1, 1960, s. 116 — 124.

² Por. A. Kłoskowska, *Modele społeczne i kultura masowa*, „Przegląd Socjologiczny”, T. XIII/2, 1959, s. 46 — 71.

ralną, poznawczą, zdrowotną itd. Można, w trybie hipotezy, przyjąć, iż w takim stanie rzeczy identyfikacja wychowawców z modelem będzie różna dla poszczególnych sfer wychowania tym modelem objętych. Fakt monopolistycznej pozycji ruchu nie jest zapewne obojętny również dla kształtowania się motywów podejmowania pracy instruktorskiej w ZHP. Należy podkreślić możliwość istnienia sytuacji, gdy akces do ruchu w charakterze instruktora bywa praktycznie jedyną sposobnością zaspokajania potrzeb związanych z takimi motywami, jak „poczucie społecznego obowiązku pracy z młodzieżą”, „upowszechnianie własnych poglądów i przekonań”, „perspektywa awansu”, „dążenie do uznania społecznego” czy „pragnienie przebywania w zespole”. Tak właśnie sformułowane motywy podejmowania pracy instruktorskiej w ZHP otrzymały wysoki odsetek głosów w badaniach, które prowadził Ośrodek Badań Psycho-Pedagogicznych ZHP³. Tak więc przy monopolistycznej pozycji ruchu i uniwersalnym charakterze modelu wychowawczego odczucie hierarchii poszczególnych elementów modelu i ich ewentualna selekcja mogą być bardziej ostre.

2° ZHP jest ponadto jeszcze interesującym terenem dla podjęcia omawianej problematyki przez to, iż historia bardzo silnie splata się w nim z teraźniejszością. Jakkolwiek twierdzi się oficjalnie, że ZHP istnieje od grudnia 1956 r.⁴, to jednak pogląd ten — oficjalny, podkreślam — ma przeciwników zarówno w samej organizacji⁵, jak i przede wszystkim w opinii społeczeństwa, które z wielu względów (np. struktura, symbolika, Prawo i Przyrzeczenie, umundurowanie, emblematy, hymn i w ogóle pieśni itd.) czuje się upoważnione do traktowania obecnego ZHP jako naturalnej kontynuacji istniejącego z górami 50 lat ruchu skautowego i później harcerskiego w Polsce. Identyfikacja wychowawców z modelem wychowawczym ZHP może być więc także uwarunkowana stosunkiem do tradycji wychowania harcerskiego.

Jako przedmiot badań wybrałem zbiorowość instruktorów harcerskich⁶ jednego hufca. W chwili przystępowania do badań (1962 r.) hufiec ten w opinii swoich władz nadrzędnych był najlepszy w chorągwi. Taka lokalizacja badań ma określone wady i zalety. Wadą jest brak reprezen-

³ Opublikowane w „Biuletynie”, nr 4 tego Ośrodka.

⁴ Por. W. Grzelak, S. Marody, *Kiedy powstał Związek Harcerstwa Polskiego?*, „Drużyna”, 1960, nr 15/16.

⁵ Por. J. Andrusikiewicz, *Jeszcze o politycznej historii ZHP*, „Harcerstwo”, nr 40/41, s. 93—96.

⁶ „Instruktorzy harcerscy” to drużynowi zuchów, drużynowi młodszoharcerscy (prowadzą drużyny młodzieży do lat 14), drużynowi starszoharcerscy (prowadzą drużyny młodzieży w szkołach stopnia licealnego) oraz instruktorzy komendy hufca. Hufiec jest jednostką ZHP odpowiadającą administracyjnie powiatowi lub dzielnicy w mieście wydzielonym. Województwu odpowiada „Chorągiew”.

tatywności w stosunku do ogółu instruktorów ZHP⁷ uniemożliwiający jakiegokolwiek zasadne wnioskowanie o przebiegu badanych procesów w całej harcerskiej kadrze instruktorskiej. Zaleta natomiast polega na fakcie, iż hufiec jest podstawowym ogniwem organizacyjnym ZHP: mianuje, odwołuje, szkoli i wizytuje drużynowych. Zbiorowość instruktorów hufca stanowi grupę celową, której działalność przejawia się nie tylko w konfrontowaniu wzajemnych osiągnięć i trudności w pracy wychowawczej, ale także we wspólnych imprezach o różnorodnym charakterze — poczynając od wyborów powołujących władze organizacji, poprzez konferencje programowe precyzujące kierunki i metody pracy wychowawczej, aż po rozrywki towarzyskie. Hufiec jest więc — a przynajmniej powinien być — organizmem społecznym, w którym systematycznie odbywa się proces ujednolicania i precyzowania poglądów na sprawy wychowania.

Podstawowym instrumentem badań był kwestionariusz dla instruktorów. Zasady jego budowy, stanowiące w pewnym sensie istotę zastosowanej metody badań, omówię niżej. Ponadto wykorzystałem szereg dokumentów, które w niniejszej publikacji będą powoływane tylko marginesowo.

MODEL WYCHOWANIA HARCERSKIEGO: JEGO ELEMENTY NIEKONTROWERSYJNE I KONTROWERSYJNE. MODEL WYCHOWANIA A CEL WYCHOWAWCZY

Ustalenie, a właściwie zewidencjonowanie sumy założeń wychowawczych składających się na aktualny model wychowania harcerskiego wymaga postępowania czysto formalnego: wszystkie założenia znajdują się w Statucie ZHP (rozdz. II: Charakter, cel i środki działania). Do chwili zakończenia niniejszej pracy nic w założeniach ideowo-wychowawczych

⁷ Oto dla przykładu, struktura kadry instruktorskiej (w %) wg zajęcia, opracowana na podstawie zestawienia statystycznego ZHP na 1 XI 1961 (druk wewnętrzny):

Rodzaj zajęcia	Polska	Badany hufiec
Uczniowie	28,8	47,2
Studenci	2,9	19,4
Nauczyciele	60,2	11,1
Pracownicy fizyczni	3,2	7,4
inni	4,9	14,8
Razem	100,0	100,0

Tak drastyczne różnice w strukturze zajęć instruktorów biorą się m. in. stąd, że badany hufiec jest hufcem miejskim, podczas gdy w hufcach wiejskich nauczyciele stanowią nierzadko 95% instruktorów.

ZHP nie uległo zmianie⁸. Otóż na podstawie Statutu ZHP (Przyrzeczenie i Prawo Harcerskie stanowią integralną część Statutu i zawarte są w jego § 8) sformułowałem 25 zespołów cech osobowych harcerki-harcerza, będących sumą elementów modelu wychowania harcerskiego. Sformułowania poszczególnych cech odpowiadają dokładnie ich brzmieniu w dokumencie. Natomiast połączeń dokonywałem sam, kierując się pokrewieństwem cech (np. „Jest prawdomówny, dotrzymuje słowa i postępuje zgodnie z tym, co mówi”). Stwierdziłem następnie, iż spośród tych 25 zespołów cech osobowych harcerza 20 zawiera elementy „bezsporne”, natomiast w stosunku do 5 pozostałych można dać sformułowania niejako „konkurencyjne”. Przez „bezsorność” rozumiem, iż każde sformułowanie będące przeciwstawieniem elementów zawartych w danym zespole cech może równocześnie zubożyć moralną (w rozumieniu ogólnoludzki) zawartość danego sformułowania. Na przykład w stosunku do takich zespołów cech, jak „Szczepkuje rodziców, pomaga im i dba o dom rodzinny”, „Umie zdobyć się na poświęcenie, walczy z egoizmem u siebie i u innych” — nie można dokonać sformułowania im przeciwstawnego, nie zubożając równocześnie lub wręcz nie niwecząc ich moralnej zawartości. Można ewentualnie tylko osłabić rygorystykę norm zawartych w poszczególnych sformułowaniach.

Powiedziane było wyżej, iż w stosunku do 5 zespołów cech osobowych harcerza można było dokonać sformułowań „konkurencyjnych” i „przeciwstawnych” zarazem bez ryzyka, że takie sformułowanie będzie przez respondenta w toku badań zdyskwalifikowane z racji braków w ogólnoludzkiej zawartości moralnej tego sformułowania. Oto przykłady tak dokonanych przeze mnie sformułowań.

1. Zespołowi cech odpowiadających elementom modelu w brzmieniu „Rozumie i miłuje ideę socjalizmu jako ideę, w służbie której najlepiej przejawia się miłość do ojczyzny”, przeciwstawiłem sformułowanie: „Miłuje ojczyznę bez względu na ustrój społeczny, zgodnie z zasadą, że wartości narodowe stoją ponad ideologią”.

2. Innemu zespołowi cech odpowiadających elementom modelu w brzmieniu „«Ulepsz świat», przejawiając czynną postawę społeczną wobec wszystkiego, co się wokół niego znajduje”, przeciwstawiłem sformułowanie: „Doskonali się wewnętrznie, aby w ten sposób od siebie rozpocząć «ulepszanie świata»”.

Wszystkie sformułowania, a więc zarówno te, które wyczerpywały aktualny model wychowania harcerskiego, jak również sformułowania „konkurencyjnie przeciwstawione”, poddałem wstępnie, przed ostateczną

⁸ Warto na marginesie nadmienić, iż model wychowania harcerskiego może być przedmiotem badań sam dla siebie, bez poszukiwania stopnia identyfikacji wychowawców z tym modelem. Wystarczy wspomnieć, że na przestrzeni 50 z górą lat ruchu harcerskiego było dziesięć różnych redakcji Przyrzeczenia i Prawa Harcerskiego.

redakcją kwestionariusza badań, ocenie „osób kompetentnych”, to jest członków ówczesnego kierownictwa ZHP oraz naczelnych redaktorów pism harcerskich (razem 20 osób). Pytania dla tych osób brzmiały: (1) Czy według aktualnego stanu prawnego ZHP wymienione cechy wyczerpują wzorzec osobowy harcerki — harcerza, (2) Czy sformułowania uznane przeze mnie za przeciwstawne są rzeczywiście przeciwstawne wobec określonych elementów wzorca wychowawczego w harcerstwie. Na pytanie pierwsze wszyscy odpowiedzieli pozytywnie. Przy pytaniu drugim nie było wprawdzie jednomyślności, niemniej zdecydowana większość osób potwierdziła przeciwstawność sformułowań. Sposób, w jaki wykorzystałem w badaniu możliwości formułowania przeciwstawień dla pewnych cech osobowych zawartych w modelu wychowawczym, zostanie omówiony niżej.

Ogólnie biorąc model wychowania harcerskiego stanowi zespół norm podobny do kodeksu etycznego. Ściśle mówiąc ma on zakres szerszy od etyki normatywnej: obejmuje zalecenia z pogranicza higieny osobistej, najogólniej pojętego stylu życia itd. Jego związek z moralnością, zwłaszcza z wartościami moralnymi o charakterze ogólnoludzkim, powszechnym, jest jednak najsilniejszy, najbardziej oczywisty. Model wszelako zawiera także elementy polityczne. Nie usiłuję tym wyodrębnieniem dokonać przeciwstawienia polityki i moralności — elementy polityczne mają jednak tę właściwość, że podlegają zmianom dostatecznie szybkim, aby mogły te zmiany być zaobserwowane również przez tych, dla których „moralność” (przeciwstawiana najczęściej z tej racji „polityce”) jest zjawiskiem niezmiennym i w każdym przypadku — powszechnym. Nietrudno zauważyć, iż omówione wyżej elementy modelu wychowania harcerskiego dające się „konkurencyjnie przeciwstawić” miały właśnie tak rozumiany „polityczny” charakter.

Jakkolwiek jednak ludzie ustosunkowują się do „politycznych wtrętów” w kodeksach norm etycznych, pozostaje faktem, że na codzienny użytek mają oni w sprawach wychowania mniej lub więcej uświadamiane dyrektywy, które — w szerokim rozumieniu tego słowa — są bardziej polityczne niż moralne. Oprócz takiego lub innego zestawu cech osobowych, jakie wychowawca pragnie w wychowanku utrwalić, wie on nadto, lub co najmniej czuje, że w sprawach wychowania kierować się należy jeszcze określoną orientacją. Na przykład „Bądź silny, nie daj się zdyktować innym, nie pokładaj zbytnej ufności w ludziach, bo i tak każdy myśli o sobie”; albo zupełnie inaczej: „Ucz się, pracuj nad sobą, ale ufaj ludziom i współdziałaj z nimi, bo wspólnie dokonacie więcej niż każdy z osobna”. Otóż taką ogólną dyrektywę, orientację wychowawcy, nie będącą ani sumą, ani kombinacją cech osobowych wychowanka, nazwałbym celem w y c h o w a w c z y m. Jedną z hipotez niniejszych badań była

myśl, iż wybór określonego celu wychowawczego musi pociągać za sobą selekcję określonych elementów modelu wychowania. Dyrektywa ta da się zapewne rozszerzyć poza stosunek wychowawca—wychowanek: w gruncie rzeczy każdy człowiek kieruje się przede wszystkim określoną dyrektywą życiową, do której mniej lub więcej dokładnie dostosowuje szczegółowe zasady postępowania.

Związek Harcerstwa Polskiego ma także swój cel wychowawczy. Nie da się go jednak literalnie wyprowadzić z założeń Statutu, nie wydaje się nawet, aby zakończyła się już wewnątrzorganizacyjna dyskusja na ten temat. Przegląd publikacji, zwłaszcza polemicznych, z lat 1957—1959, to jest z okresu kształtowania się ideowo-wychowawczych założeń ZHP, pozwolił mi na sformułowanie zarówno celu wychowawczego w harcerstwie, jak i trzech innych orientacji wychowawczych, od których organizacja odcięła się, uznając je za obce swym założeniom⁹. Jako cel organizacji uznałem „kształtowanie postawy politycznie czynnego i odpowiedzialnego współgospodarza kraju, nieustannie walczącego o poprawę wzajemnych stosunków między ludźmi, zgodnie z zasadami moralności socjalistycznej”. Natomiast orientacje, od których organizacja się odcięła, brzmią jak niżej:

1. Człowiek ufający przede wszystkim swoim siłom, umiejący pokonywać trudności na drodze do osobistych dążeń, ale w granicach ogólnoludzkich zasad moralnych;
2. Człowiek gotowy do wielkich wyrzeczeń tak w imię wewnętrznej doskonałości, jak i dla drugiego człowieka potrzebującego pomocy;
3. Obywatel przygotowany do życia społecznego w myśl zasady pełnej i wzajemnej lojalności między ludźmi i zdyscyplinowania wobec zwierzchników, dokonujący wyboru moralnego zgodnie z głosem własnego sumienia¹⁰.

O takim właśnie brzmieniu podanych wyżej czterech celów wychowawczych zdecydowały poniższe, zdaniem autora, istotne względy.

1° Każde ze sformułowań musiało zmierzać do inspiracji wypowiedzi respondentów w kategoriach *identyfikacji*, a nie oceny moralnej wartości postawy, o której orzekały. Wyboru respondenta nie powinna określać mniejsza lub większa wartość sformułowania z punktu widzenia

⁹ Czytelnika ewtl. zainteresowanego dokumentacją uzasadniającą treść tych sformułowań odsyłam do mojego artykułu *Wokół ideowo-politycznej problematyki w założeniach wychowawczych ZHP*, „Harcerstwo”, 1963, nr 47, s. 3—18.

¹⁰ To ostatnie sformułowanie wymaga wyjaśnienia. Skupiło ono najwięcej chyba namietności polemicznych, a starzy działacze harcerscy do dziś nazywają ten etap precyzowania założeń ZHP „sporem o porządnego człowieka”. Otóż „porządny człowiek” czy „lojalny obywatel” znalazł się pod ostrzałem krytyki z powodu nieuwzględnienia w tej postawie zaangażowania politycznego i czynnej postawy społecznej.

jego zawartości moralnej. Wszystkie one więc musiały być jednakowo „pozytywne” ze względu na moralną wartość (rozumie się, iż dla osób dokonujących wyboru moralnego ze świadomym rozeznaniem treści moralnej — moralna zawartość tych sformułowań nie mogła być równoważna).

2° Każdy z celów musiał zawierać tylko najistotniejsze elementy postawy, aby nie tracił ostrości w porównaniu z innymi celami.

3° Każda z przeciwnych celowi wychowawczemu ZHP orientacji odpowiadała rzeczywistym poglądom w pewnych odłamach kadry instruktorskiej ZHP, co znalazło wyraz we wspomnianych publikacjach polemicznych z lat 1957—1959. I tak orientacji 1 przypisywano (zapewne niezupełnie słusznie) zgodność z celem wychowawczym klasycznego skautingu; 2 — personalizmu chrześcijańskiego; wreszcie orientacja 3 uważana była za credo polityczne kadry instruktorskiej ZHP w latach 1945—1949 (nb. bardzo wielu instruktorów z tamtego okresu podjęło ponownie w roku 1957 pracę w ZHP).

BUDOWA KWESTIONARIUSZA. PRZEBIEG BADAŃ I OCENA ZEBRANEGO MATERIAŁU

Oficjalny temat badań uwidocznił w nagłówku kwestionariusza brzmiał: „Badania nad warunkami powodzenia wychowawczego w pracy drużyny harcerskiej”, a we wstępie zwracano się do respondentów jako do osób bezpośrednio pracujących z młodzieżą z prośbą o ocenę celowości utrwalania na drodze wychowawczej wymienianych w kwestionariuszu cech osobowych.

Pierwsze pytanie wprowadzało wymienione wyżej cele wychowawcze, a zadanie dla respondenta brzmiało: „postaw przy nich liczby porządkowe tak, aby jedynką oznaczony był cel Twoim zdaniem najważniejszy, dwójką — następny co do ważności i tak dalej. Jeżeli któreś z podanych celów wychowawczych uważasz za nieistotne lub obce Twoim przekonaniom — skreśl je”. Warto w tym miejscu nadmienić, iż z pierwotnego zamiaru stawiania przed respondentem wyboru alternatywnego zrezygnowałem po badaniach próbnych przeprowadzonych wśród dobrze znanych mi osób o różnych, na ogół także znanych mi postawach życiowych. Fakt, iż w swej zawartości moralnej wszystkie sformułowania były „pozytywne”, utrudniał respondentowi decyzję wyboru w wariacie wyboru alternatywnego.

Następna część kwestionariusza zawierała alfabetyczny wykaz cech osobowych. Znalazło się w nim łącznie 30 sformułowań: 20 „bezsportnych”, 5 odpowiadających modelowi, ale dających się „przeciwstawić”, wreszcie 5 sformułowań „konkurencyjnie przeciwstawionych”. Wszystkie one zostały tak uszeregowane, aby nic, prócz samej treści, nie zdradzało, iż są

między nimi sformułowania, które mogą okazać się wzajem sprzeczne. W tej części kwestionariusza respondenci oceniali każde sformułowanie osobno za pomocą czterostopniowej skali ocen. Poszczególnym wartościom liczbowym odpowiadały poniższe oceny cech osobowych:

0 — utrudnia człowiekowi zdobycie pozycji w życiu, czyni go słabym, wychowawczo szkodliwa;

1 — niecelowa, niewarta wysiłków wychowawczych;

2 — celowa, korzystna, ale człowiek może się bez niej obyć w życiu bez szkody dla siebie i dla współżycia z innymi ludźmi;

3 — niezbędnie konieczna.

Wartości liczbowe mają, rzecz jasna, charakter umowny, porządkowy. W opracowaniu materiałów nie brałem pod uwagę określeń, które były przyporządkowane poszczególnym liczbom. Wiąże się to z tym, że jak zauważyłem, respondenci nie zwracali większej uwagi na te określenia, traktując liczby w sposób analogiczny, jak traktuje się oceny szkolne. Stanowi to okoliczność o tyle korzystną, iż same określenia, jak zorientowałem się później, nie zostały zbyt szczęśliwie dobrane.

Po łącznym wykazie cech osobowych następowało zestawienie parami: każdemu z pięciu sformułowań modelowych towarzyszyło „konkurencyjnie przeciwstawione”. Od tego momentu respondentowi uświadomiono możliwość istnienia sprzeczności między sformułowaniami w każdej parze. Instrukcja brzmiała: „Jeżeli uznasz, że (1) w poszczególnych parach cechy są wzajem sprzeczne i jedna wyklucza drugą — skreśl tę, która Ci nie odpowiada, (2) w poszczególnych parach cechy nie są sprzeczne i dadzą się pogodzić ze sobą w życiu człowieka — postaw 1 przy tej, która bardziej Ci się podoba, lub — jeśli obie podobają Ci się jednakowo — nie rób żadnych uwag ani skreśleń”. Jak się wydaje, taka konstrukcja kwestionariusza znacznie zaostrzyła narzędzie badawcze. Wyniki byłyby zapewne mniej wiarygodne, gdybym poprzestał na sformułowaniach modelowych i na ocenianiu umowną skalą. Ponadto konstrukcja ta umożliwiła mi kontrolę wiarygodności uzyskanych materiałów.

Kwestionariusz zawierał ponadto szereg dodatkowych pytań, m. in. o zadowolenie i przyczyny zadowolenia z pracy w ZHP, o ocenę prestiżu instruktora harcerskiego, o udział w zajęciach w kręgu instruktorskim itd. Opracowane odpowiedzi na te pytania będą w niniejszym artykule wykorzystane tylko marginesowo.

Badania zostały przeprowadzone podczas zebrania instruktorów poświęconego omówieniu programu pracy wychowawczej hufca na rok 1962/1963 („rok harcerski”, podobnie jak „rok szkolny”, trwa od września do sierpnia). Kwestionariusze rozdałem 82 obecnym spośród 108 zarejestrowanych w tym czasie instruktorów w hufcu, informując, iż badania

proceedzi Katedra Socjologii UŁ, że odpowiedzi są anonimowe, następnie odczytałem wstęp i pierwsze pytanie. Od tej chwili respondenci przystąpili do wypełniania kwestionariusza, nie znając jego dalszych pytań. W ten sposób kolejno przechodziłem do następnych pytań, głośno je odczytując. Nieliczne wątpliwości zgłaszane przez pojedynczych respondentów dotyczyły tylko spraw formalnych: sposobu dokonywania skreśleń itp. Dwukrotnie przerywałem pracę nad wypełnianiem kwestionariusza proponując „dla odprężenia” wspólny śpiew. Pierwszą z tych przerw wprowadziłem w uprzednio wybranym miejscu — przed przejściem do pytania, w którym sformułowania modelowe i „konkurencyjnie przeciwstawione” były zestawione parami: chodziło mi o oderwanie uwagi respondentów od poprzednio dokonywanej oceny wszystkich trzydziestu sformułowań cech osobowych. Wraz z przerwami wypełnianie kwestionariusza trwało 50 minut. Na sali cały czas panował spokój i porządek, jakkolwiek w niektórych przypadkach można było zaobserwować porozumiewanie się między dwoma — trzema osobami. Wszystkie pytania otwarte znajdowały się na końcu kwestionariusza i osoby, które je wypełniły, oddawały kwestionariusz i opuszczały salę. Otrzymałem 78 kwestionariuszy, wszystkie wypełnione poprawnie. 4 osoby nie zwróciły kwestionariuszy i nie ujawniły tego¹¹.

Omówiony wyżej sposób przeprowadzenia badań obliczony był na to, aby respondent nie miał czasu na „wertowanie” kwestionariusza, szczególnie w wypadku, gdyby sobie skojarzył, że na podobne pytanie już poprzednio odpowiadał i tę poprzednią odpowiedź chciał sprawdzić. W związku z tym przyjąłem, iż pewnym sprawdzianem wiarygodności

¹¹ Oto przebadani wg płci, wieku i zajęcia w stosunku do całej zbiorowości:

Kategoria instruktorów		Ogółem	Zbadani	
			liczba	%
Razem		108	78	72,5
Płeć	kobiety	47	34	72,6
	mężczyźni	61	44	72,4
Wiek (w latach)	do 20	73	51	69,6
	21--25	17	14	90,5
	26--30	11	7	63,6
	31 i więcej	7	6	95,7
Zawód	uczniowie	51	33	64,7
	studenci	21	19	90,4
	nauczyciele	12	10	83,3
	pracownicy fizyczni	8	3	37,5
	pracownicy umysłowi i inni	16	13	81,4

uzyskanych danych będzie konfrontacja ocen, jakie według skali otrzymało 5 sformułowań modelowych i 5 „konkurencyjnie przeciwstawionych” z wyborem dokonany przez respondenta wobec „ujawnionej sprzeczności”, który to wybór był chronologicznie późniejszy, a nawet przedzielony przerwą. Jako przedmiot analizy szczegółowej wziąłem pierwszą parę sformułowań (modelowe: „Rozumie i miłuje ideę socjalizmu jako ideę, w służbie której najlepiej przejawia się miłość do ojczyzny” i „konkurencyjnie przeciwstawione”: „Miłuje ojczyznę bez względu na ustrój społeczny, zgodnie z zasadą, że wartości narodowe stoją ponad ideologią”). Technika opracowania statystycznego — prosta: średnia arytmetyczna pomnożona dla większej czytelności przez 10 (ocena maksymalna = 30). W całej badanej zbiorowości średnia ocen dla pierwszego z tych sformułowań wynosi 21,7, dla drugiego — 24,5. Tymczasem u osób, które „wobec ujawnionej sprzeczności” skreśliły sformułowanie pierwsze (modelowe), średnia ocen tego sformułowania wyniosła tylko 17,9, wobec 25,0 dla sformułowania „konkurencyjnie przeciwstawionego”. Odwrotnie u osób, które skreśliły sformułowanie „konkurencyjnie przeciwstawione”, średnia ocen sformułowania modelowego wyniosła 26,3, wobec 16,3 dla sformułowania „konkurencyjnie przeciwstawionego”. Ta zgodność między oceną a wyborem wystąpiła także, acz mniej wyraźnie, przy czterech następnych parach sformułowań. Zważywszy wreszcie, iż zarzut mechanicznego wypełniania kwestionariusza w jego „modelowej” części można było postawić tylko trzem respondentom (ocenili oni wszystkie sformułowania, a więc także sformułowania wzajem sprzeczne, najwyższą notą, choć później dokonywali wyboru przez skreślenie jednego ze sformułowań), wnioskuję, że kwestionariusz okazał się instrumentem dostatecznie precyzyjnym, co z kolei upoważniało do kontynuowania badań.

OCENA ELEMENTÓW MODELU WYCHOWANIA HARCERSKIEGO

Jak powiedziano wyżej, autor nie brał pod uwagę treści ocen przyporządkowanych poszczególnym wartościom liczbowym, jakimi respondenci oceniali sformułowania. Jedynym czynnikiem analizy jest średnia ocen każdego sformułowania, zarówno w całej zbiorowości, jak i w poszczególnych jej kategoriach. Okazało się zresztą, że te wszystkie sformułowania, których ocena średnia osiągnęła i przekroczyła 27,0, nie nadają się do dalszej analizy, ponieważ nie daje się wyodrębnić żadnej kategorii spośród osób oceniających niżej niż najwyższą notą (byłoby to zapewne możliwe, gdyby badaniami objęto tysiąc i więcej osób); wnioski będą więc socjologicznie nieistotne. Dlatego na tym miejscu poprzestaną na wymienieniu tych najwyższej ocenianych elementów modelu wychowania harcerskiego.

Osiem dalszych elementów modelu wychowania harcerskiego otrzy-

mało już niższe oceny średnie, a ponadto w stosunku do wielu z nich można było wyodrębnić kategorie osób, które na tle całej zbiorowości oceniały dany element modelu niżej lub wyżej. Oto te elementy.

„Lokata“	Elementy modelu wychowania harcerskiego	Średnia ocen
1.	Pracowitość i gospodarność	29,3
2.	Dbałość o dobro społeczne	29,2
3.	Obrona słabych, krzywdzonych i prześladowanych, niesienie pomocy każdemu człowiekowi	29,2
4.	Szacunek dla starszych	29,2
5.	Zgodność słów i czynów, słowność i prawdomówność	29,2
6.	Zaradność życiowa	29,0
7.	Zdyscyplinowanie	29,0
8.	Sumiennność w wypełnianiu obowiązków	28,7
9.	Poszanowanie godności każdego człowieka	28,5
10.	Pomoc rodzinie, dbałość o dom rodzinny	28,4
11.	Świadoma, stała praca nad własnym charakterem	28,3
12.	Wytrwałość, odwaga	28,3
13.	Pogłębianie wiedzy, podążanie za rozwojem nauki	27,9
14.	Troska o stałą użyteczność własnej pracy	27,9
15.	Pogoda i radość życia	27,3
16.	Szlachetność	27,3
17.	Umiejętność współżycia i sprawnego działania w zespole	27,2

18. Powstrzymywanie się od palenia tytoniu i picia alkoholu (średnia ocen 24,1). Fakt, iż żadna kategoria osób (starsi wiekiem, starsi stażem itp.) nie wyodrębniła się w ocenie tego sformułowania, był dla autora zaskoczeniem. Jakkolwiek bowiem obecnie „abstynencki” punkt Prawa Harcerskiego nie obowiązuje dorosłych instruktorów, to jeszcze na Walnym Zjeździe ZHP w kwietniu 1959 r. toczyły się ożywione dyskusje nad wychowawczą zasadnością zwolnienia instruktorów od przestrzegania tego punktu Prawa.

19. Poznawanie tajemnic przyrody w przyjaznym z nią współżyciu (średnia ocen 24,0). Cecha ta jest w sposób widoczny różnie oceniana ze względu na pełnioną w organizacji funkcję: najwyżej (28,4) oceniają ją drużynowi młodszoharcerscy, najniżej (19,6) drużynowi starszoharcerscy. Jak się wydaje, zadecydowała w tym przypadku praktyka pracy drużyn — np. w drużynach starszoharcerskich obserwuje się odchodzenie od wychowawczego postulatu „współżycia z przyrodą”. W niektórych wypowiedziach centralnych działaczy ZHP z okresu tworzenia nowych wytycznych pracy drużyn starszych (lata 1960—1961) „puszczaństwo” jako element skautingu przeciwstawiano treściom społeczno-politycznym. Skład-

inąd zresztą, o czym jeszcze będzie mowa, właśnie drużynowi starszoharcerscy oceniali najwyżej wszystkie ideowo-polityczne elementy modelu.

20. Postawa internacjonalistyczna (średnia ocen 23,7). W ocenie tej cechy „in minus” wyróżnia się grupa osób wybierających orientację wychowawczą 1 — „Człowiek ufający przede wszystkim swoim siłom...” (ocena 20,0), „in plus” natomiast — drużynowi starszoharcerscy (ocena 27,2). Wyróżnianie się tej ostatniej zbiorowości, zwłaszcza w zestawieniu z poprzednio omówioną cechą, jest szczególnie interesujące, ponieważ planowe oddziaływanie kierownictwa organizacji w zakresie ideowo-politycznym miało miejsce w zasadzie tylko w stosunku do tego elementu modelu. We wrześniu 1960 r. ukazała się broszura stanowiąca w ZHP nowum w stymulowaniu treści i metod wychowania ideowego. Broszura ta wytyczała problematykę i wskazywała atrakcyjne formy zdobywania „Harcerskiego Znak Przyjaźni” w drużynach młodzieży starszej. Dla koordynacji powołany został specjalny sztab, który zbierał z całego kraju meldunki, prowadził wizytacje itd., wreszcie cała, trwająca ponad kwartał impreza, zakończyła się „Olimpiadą Przyjaźni”. Na fali tej akcji wydano także specjalną broszurę zawierającą montaż najcelniejszych publikacji antykolonialistycznych. Należy więc przypuszczać, iż wyróżnianie się drużynowych starszoharcerskich w ocenie tej cechy jest m. in. rezultatem poddania tej zbiorowości świadomemu oddziaływaniu.

21. Zdolność do poświęceń, walka z egoizmem u siebie i u innych (średnia ocen 26,1). Na obniżenie średniej oceny tej cechy wpłynęła ocena osób wybierających orientację wychowawczą: 1 — średnia 19,2, wobec maksymalnej oceny 30,0 u osób, które wybrały orientację wychowawczą 2 — „Człowiek gotowy do wielkich wyrzeczeń...”

22. Tolerancja tak w stosunku do wierzących, jak i do niewierzących (średnia ocen 25,7). Cecha ta jest mniej popularna wśród kobiet (23,8) niż wśród mężczyzn (27,2). Następnie ocena wzrasta z wiekiem badanych (od 24,7 dla osób do 20 lat, do 30,0 dla osób powyżej 31 lat). I tu również można wyodrębnić zbiorowości wybierających poszczególne orientacje wychowawcze: średnia ocen wybierających orientację 1 wyniosła 21,5, wobec 27,2 u osób wybierających cel wychowawczy ZHP.

23. Walka o prawdę i sprawiedliwość społeczną, wrażliwość na krzywdę społeczną (średnia ocen 24,7). Wyłączywszy osoby po 31 roku życia (28,3), ocena jest wyrównana we wszystkich wyróżnianych w badaniu zbiorowościach.

24. Ulepszanie życia (świata) czynną postawą społeczną (średnia ocen 24,2). Obserwujemy tu najbardziej „niekonsekwentny” trend w analizowanych materiałach: oto popularność zarówno tego sformułowania, jak i przeciwstawnego („Doskonali się wewnętrznie, aby w ten sposób od siebie rozpocząć ulepszanie świata”) rośnie wraz z wiekiem badanych (roz-

piętość na krańcach dla elementu modelu 23,7 — 26,0, dla sformułowania „konkurencyjnie przeciwstawione” — 22,3 — 28,4). Czyżby ta „niekonsekwencja” świadczyła o tym, że tak zwane wzniosłe hasła o „doskonaleniu się” i „ulepszaniu świata” torują sobie drogę w miarę dojrzewania człowieka? Zwracają jeszcze uwagę różnice w ocenach między osobami dokonującymi wyboru poszczególnych orientacji wychowawczych. Element modelu najniżej oceniają wybierający orientację 3 „Lojalny obywatel...” — 22,6, oceniając wyżej sformułowanie „konkurencyjnie przeciwstawione” — 24,7. Wybierający cel wychowawczy ZHP oceniają element modelu wyżej od przeciwstawnego (25,2 wobec 21,5). Natomiast sformułowanie „konkurencyjnie przeciwstawione” oceniają najwyżej, chyba logicznie, osoby wybierające orientację wychowawczą 2 „Człowiek gotowy do wielkich wyrzeczeń...” — 26,3.

25. Zrozumienie i umiłowanie idei socjalizmu (średnia ocen 21,7). Żaden inny element modelu nie pozwolił, ze względu na stopień jego oceny, wyodrębnić aż tylu co w tym przypadku, różnych kategorii. Najniższą oceną wyróżniają się osoby, które równocześnie najniżej oceniają prestiż instruktora¹². Średnia ocen 18 osób tej kategorii wynosi 15,0 i tylko w tym jednym przypadku tak znamienne „manifestuje” swoją odrębność. Interpretacja tego zjawiska na pewno nie jest prosta. Wyjaśnienie zmierzające do podkreślenia zgodności oceny tego elementu modelu z opinią o harcerstwie, że ma niesłuszne założenia wychowawcze itp. jest zapewne tylko pozornie oczywiste, choć bardzo ponętne: w gruncie rzeczy bowiem między badanym a jego otoczeniem musiałoby wówczas występować podobieństwo postawy, cieszyłby się on więc uznaniem jako człowiek wykonujący w organizacji słuszną misję. Zresztą tylko 3 respondentów wskazuje, iż „znaczna większość osób spośród ich otoczenia uważa, że harcerstwo ma niesłuszne założenia wychowawcze...”. Sądzić więc należy, że osoby zdecydowanie nie identyfikujące się z tym podstawowym elementem modelu wychowania harcerskiego musiały poprzez ocenę prestiżu in-

¹² Pytanie o ocenę prestiżu brzmiało: „Jak Twoje otoczenie ocenia pracę instruktora harcerskiego?” Po czym następowały cztery warianty odpowiedzi (a. uważa, że wykonujesz zaszczytną misję wychowania młodego pokolenia, b. jesteś traktowany przychylnie, jako człowiek, który dobrowolnie poświęca swój wypoczynek, aby organizować wolny czas dzieciom i młodzieży, c. uważają Cię za „maniaka”, który wyżywa się w dzieciennych zabawach i zupełnie nie rozumieją sensu Twojej pracy, d. uważają, że harcerstwo źle wychowuje młodzież, że ma niesłuszne założenia ideowo-wychowawcze, że niepotrzebnie wtrąca się w kompetencje rodziny i szkoły). W każdym z wariantów było pytanie „ile osób jest tego zdania: znaczna większość, około połowa, raczej niewielu, prawie nikt”. Odpowiedzi te następnie punktowałem i pogrupowałem dla przejrzystości w trzy kategorie: oceniających prestiż wysoko (39 osób, 50%), średnio (20 osób, 25,6%) i nisko (18 osób, 23,1%). Jedna osoba nie odpowiedziała na pytanie dotyczące prestiżu.

struktora dokonywać projekcji na ideowo-polityczne założenia ZHP w aspekcie szerszym, niż do tego dawał sposobność kwestionariusz.

Następne przeanalizowane zróżnicowanie dotyczy osób, które odmienne odpowiadały na pytanie o kompletność cech pomieszczonych w modelu wychowania¹³. U osób, które uznały zestaw cech za kompletny, średnia ocen tego elementu modelu wyniosła 21,3. Natomiast u osób, które kwestionowały kompletność zestawu, a nadto jeszcze dopisywały brakujące ich zdaniem cechy (uwzględnione w kwestionariuszu, ale przez łączenie ich w jednym sformułowaniu z innymi cechami mogły ująć uwagi respondenta) — średnia ocen wyniosła 26,4. Jeśli stopień zainteresowania badaniami określa się zazwyczaj istnieniem i ilością wypowiedzi spontanicznych, to okaże się, że osoby identyfikujące się z tym elementem modelu były równocześnie bardziej zainteresowane badaniami — i odwrotnie.

Interesujący jest także związek między oceną tego elementu modelu a deklarowaną przez respondentów ilością pracy poświęcanej organizacji. Z zestawienia wyłączyłem 7 osób, które deklarowały, że pobierają w ZHP ekwiwalenty pieniężne (nb. żadna z tych osób nie pobiera stałego wynagrodzenia, które przekraczałoby 300 zł miesięcznie).

Praca w ZHP (w godz.)	Liczba osób	Średnia ocen sformułowania	
		modelowego	przeciwstawnego
Parę dziennie	8	26,2	18,7
9—12 tygodniowo	21	22,8	20,9
4—8 tygodniowo	32	21,8	26,3
Mniej niż 4 tygodniowo	10	17,0	27,0
Razem	71	21,7	24,5

Prawidłowość ta występuje także w ocenie omówionego poprzednio elementu modelu wychowania harcerskiego („Ulepszanie świata czynną postawą społeczną”) i wyraża się równie znaczną różnicą na krańcach (26,2 — 21,0 dla elementu modelu i 20,0 — 26,0 dla sformułowania „konkurencyjnie przeciwstawnego”).

Sumując powyższe stwierdzenia dotyczące zróżnicowania ocen tego elementu modelu w zbiorowościach wyodrębnionych ze względu na ocenę prestiżu instruktora, zainteresowanie badaniami, wreszcie ze względu na ilość pracy poświęconej harcerstwu, możemy wnioskować, iż identyfikacja z podstawowym ideowo-politycznym elementem modelu jest dla badanej zbiorowości istotnym miernikiem instruktorskiego morale.

Ponadto spośród kategorii osób najczęściej w niniejszej pracy wy-

¹³ Pytanie brzmiało: „Czy wyżej wymienione cechy stanowią Twoim zdaniem kompletny zestaw cech, jakich wymagałbyś od współczesnego człowieka? Jeśli nie, wpisz te, których brakuje, a które uznałbyś za niezbędnie konieczne”.

odrębnianych i tym razem wyróżniają się osoby wybierające orientację wychowawczą 1 — 18,4, wobec 26,9 u osób wybierających cel wychowawczy ZHP.

ORIENTACJE WYCHOWAWCZE A OCENY ELEMENTÓW MODELU WYCHOWAWCZEGO

Jedną z hipotez niniejszej pracy — co zasygnalizowano poprzednio — była myśl, iż wybór określonej orientacji wychowawczej (celu wychowawczego) łączy się z selekcją określonych elementów modelu wychowania. Postaram się obecnie przedstawić częściowe rezultaty próby zweryfikowania tej hipotezy. Ze względu na ograniczoność miejsca nie mogę przyto-

Sformułowanie	Pierwszy wybór celu wychowawczego				Ostatni wybór lub odrzucenie celu wychowawczego			
	ZHP	1	2	3	ZHP	1	2	3
Pierwsze (modelowe)	2,9	0,4	0,5	0,4	0,4	1,3	1,2	0,3
Drugie („konkurencyjnie przeciwstawne”)	0,3	2,4	0,6	0,9	1,5	0,3	1,1	1,2

Pełne brzmienie celu wychowawczego ZHP oraz orientacji 1, 2 i 3 zob. s. 116.

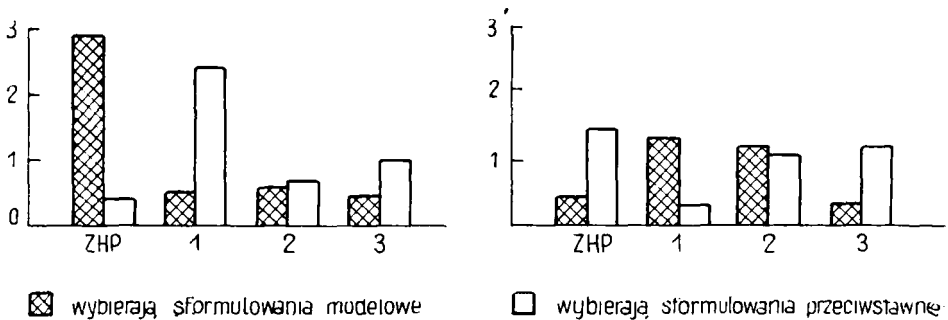
czyć pełnej dokumentacji postępowania statystycznego. Poprzestaną na informacji, iż dla porównania danych opracowałem wskaźnik, który określa stopień nasilenia zbieżności między wyborem określonego celu wychowawczego a wyborem lub odrzuceniem określonego elementu modelu wychowania. Jeśli wskaźnik ten wyraża się, dajmy na to, wielkością 2,5, oznacza to, że w zbiorowości wyodrębnionej ze względu na wybór lub odrzucenie określonego elementu modelu wychowania równocześnie wybrało określony cel wychowawczy 2,5 raza więcej osób, niż moglibyśmy tego oczekiwać przy domniemaniu wyboru całkowicie przypadkowego¹⁴.

Przedstawię na tym miejscu rezultaty konfrontacji wyboru celu wychowawczego z wyborem i odrzuceniem sformułowań pierwszej pary („Rozumie i miłuje ideę socjalizmu jako ideę, w służbie której najlepiej przejawia się miłość do ojczyzny” — „Miłuje ojczyznę bez względu na ustrój społeczny zgodnie z zasadą, że wartości narodowe stoją ponad ideologią”). Poniżej podaję zestawienie obliczonych wskaźników oraz ich graficzne rozwinięcie. Na podstawie wykresu plastycznie widać, iż res-

¹⁴ Podaję przykład obliczenia wskaźnika dla osób, które wybierają sformułowanie „Rozumie i miłuje ideę socjalizmu...” przez skreślenie sformułowania przeciwstawnego, i równocześnie wybierają cel wychowawczy ZHP. W całej zbiorowości stanowią oni 16,7, ale wśród wybierających cel wychowawczy ZHP — 47,5%. Wskaźnik obliczam dzieląc liczbę drugą przez pierwszą i otrzymuję wartość 2,9.

pondenci, którzy zaakceptowali podstawowy ideowo-polityczny element modelu wychowania harcerskiego, wykazali równocześnie kilkakrotnie silniejszą skłonność do wybierania celu wychowawczego ZHP niż do wybierania innych celów. Natomiast respondenci, którzy tego elementu modelu nie zaakceptowali, ujawnili skłonność dokładnie odwrotną, wybierając chętniej orientacje przeciwne celowi wychowawczemu ZHP i najliczniej ten cel odrzucając.

Przedstawiona w poprzednich rozważaniach rola wyboru celu wychowawczego w różnicowaniu zbiorowości ze względu na wysokość średniej

ocen szeregu elementów modelu wychowania harcerskiego, łącznie z zależnościami stwierdzonymi obecnie, upoważnia do traktowania hipotezy jako wysoce prawdopodobnej. Innymi słowy wybór, przyjęcie określonej orientacji wychowawczej wiąże się z przyjmowaniem określonych szczegółowych zasad wychowawczych (cech osobowych), a w stosunku do instytucjonalnego modelu wychowania — z selekcją jego elementów.

Spróbujmy wreszcie prześledzić inne aspekty wyboru celu wychowawczego. Trzeba tu wszelako zastrzec, iż zabiegom statystycznym poddane zostały liczebności stosunkowo niewielkie (w poszczególnych kategoriach nawet mniej niż 10 osób) i stąd wszelkie wnioski mają jak najbardziej hipotetyczny charakter.

Najpopularniejszą w badanej zbiorowości jest orientacja wychowawcza 3, „Lojalny obywatel...” (34 osoby, 43,6%). Wybór tego celu wychowawczego nie łączy się jednak z konsekwencją w przyjmowaniu lub odrzucaniu elementów modelu wychowania harcerskiego: osoby wybierające tę orientację są na równi skłonne tak do wybierania, jak do odrzucania elementów modelu. Gdyby na tym miejscu można było zgłaszać kierownictwu ZHP wnioski, należałoby powiedzieć: przyczyny, dla których część instruktorów nie akceptuje pewnych cech osobowych zawartych w modelu wychowania harcerskiego, nie wiążą się z wyborem tej orientacji wychowawczej i dlatego m. in. nie należy jej otwarcie zwalczać, a tym bardziej dezawuować. Można natomiast oczekiwać rezultatów po-

myślnych przy zastosowaniu pozytywnego oddziaływania na wzrost popularności poszczególnych elementów modelu.

Jeśli natomiast chodzi o podatność na takie oddziaływanie, to zgoła odmienne wydają się być rokowania dla osób wybierających orientację wychowawczą 1, „Człowiek ufający przede wszystkim swoim siłom...” (13 osób, 16,7%). Zbiorowość ta wyróżnia się konsekwencją w odrzucaniu szeregu elementów modelu wychowania harcerskiego, zwłaszcza ideowo-politycznych. Zastanawia fakt, iż walce z tą orientacją poświęcona była stosunkowo najmniejsza liczba wypowiedzi polemicznych, podczas gdy najsilniejsze napiętności skupiła walka z „lojalnym obywatelem...” (być może dlatego, że ta ostatnia orientacja została dopuszczona do głosu w obronie swego stanowiska).

Osoby wybierające cel wychowawczy ZHP (19 osób, 24,3%) wyróżniają się w badanej zbiorowości najwyższymi średnimi ocen elementów modelu wychowania harcerskiego, zwłaszcza ideowo-politycznych. Ponadto jest to kategoria osób najwyższej oceniających prestiż instruktora harcerskiego: tylko jedna osoba ocenia nisko prestiż instruktora (5% tej zbiorowości), podczas gdy w całej badanej zbiorowości oceniających prestiż instruktora nisko jest 23%.

Wreszcie osoby wybierające orientację wychowawczą 2, „Człowiek gotowy do wielkich wyrzeczeń...” (11 osób, 14,1%) wydają się, podobnie jak przy orientacji 3, na równi skłonne tak do przyjmowania, jak do odrzucania ideowo-politycznych elementów modelu.

PODSUMOWANIE

Ogólnie biorąc badana zbiorowość ujawnia wysoki stopień przywiązania do tradycji wychowania harcerskiego. Świadczy o tym duża popularność tych elementów modelu wychowania harcerskiego, które stanowią w nim wyraz tradycji. Ponadto cała zbiorowość zdecydowanie daje pierwszeństwo tym zasadom oddziaływania wychowawczego, w wyniku którego może się kształtować w człowieku poszanowanie dla ogólnoludzkich norm moralnych. Koncepcja człowieka o konkretnej postawie ideowo-politycznej wydaje się stać na drugim miejscu, jakkolwiek ma ona wyraźnie wyodrębniającą się grupę konsekwentnych zwolenników. Nowe w stosunku do tradycji wychowania harcerskiego treści zyskują tym większą popularność, im bardziej mogą się wiązać z codzienną pracą drużyny harcerskiej, w możliwie najatrakcyjniejszych formach. Świadczy o tym wyodrębniająca się grupa drużynowych starszoharcerskich, których codzienna praca jest właśnie z tymi treściami szczególnie mocno związana.